

УДК: 159.92+159.98+316.77

Ірина Михайлівна Пивоварчик,кандидат психологічних наук, доцент кафедри теорії та методики практичної психології,
Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського,
вул. Фонтанська дорога, 4, м. Одеса, Україна**ТРАНСФОРМАЦІЯ ЗДАТНОСТІ ДО ТУРБОТИ ПРО БЛИЖНЬОГО
У ПРОФЕСІЙНОМУ НАВЧАННІ СТУДЕНТІВ-ПСИХОЛОГІВ**

У статті розглядається проблема трансформації здатності до турботи про ближнього у професійному навчанні майбутніх психологів. Визначено поняття турботи як інтегральної особистісної характеристики студента-психолога, яка відображає його готовність до професійної діяльності та впливає на її ефективність. Проведено аналіз психологічного змісту здатності до турботи про ближнього. Підібрано та обґрунтовано комплекс адекватних методик, спрямований на дослідження трьох компонентів здатності до турботи про ближнього. Емпірично продемонстровано інтегративний характер досліджуваних складових здатності до турботи про ближнього.

Ключові слова: здатність, турбота, емпатія, толерантність, альтруїзм, професійно важливі якості, професійне навчання, майбутній психолог.

Постановка проблеми. Важливим професійним вмінням студентів-психологів є безперервна активність, спрямована на сприяння благу інших. Готовність усвідомлювати потреби, цілі, цінності, сенси та тенденції розвитку іншої людини, а також дії, спрямовані на створення умов для реалізації її потенціалу, проявляються у здатності до турботи про ближнього.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням питання турботи займалися М. Гайдеггер, Р. Мей, Л. Бінсвангер, Г. Елленбергер, Н. Ноддінгс, І. Ялом, Е. Левінас, Г. Салліван, Е. Тірякіян, Дж. Котарба та інші. Вважається, що турбота дорослих забезпечує нормальне протікання процесу розвитку дитини (В. С. Мухіна, В. Д. Віннікот, Д. Боулбі). У гуманістичній психології (А. Маслоу, К. Роджерс), психоаналізі (Е. Фромм, Е. Еріксон), гештальтпсихології (Ф. Перлз, Е. Шостром) з різних позицій турбота зрілої особистості про інших виступає необхідною умовою для її самоактуалізації, досягнення внутрішньої цілісності та психологічного здоров'я в цілому.

Події останніх років у нашій країні призвели до того, що в українському суспільстві суттєво збільшилася кількість людей, які потребують турботи та підтримки – біженці, переселенці, військові із зони АТО, інваліди, люди похилого віку, безробітні, безхатченки та інші. Це обумовлює необхідність більш глибокого розуміння феномену турботи як психологічного явища в межах професійного навчання.

Метою статті є дослідження особливостей трансформації здатності до турботи про ближнього у студентів під час професійного навчання на факультеті психологічної освіти.

Досягнення мети передбачає вирішення таких завдань:

- розглянути поняття «турбота» та виділити структурні компоненти, які відображають здатність до турботи;

- визначити місце здатності до турботи у структурі професійно важливих якостей психолога;
- провести емпіричне дослідження трансформації здатності до турботи у студентів-психологів, проаналізувати отримані результати і зробити висновки.

Виклад основного матеріалу. В історії людства турбота завжди займала особливе місце, вона зводилася до рангу загальнолюдських цінностей та смислоутворюючих принципів буття. Поняття «турбота» використовується у багатьох галузях знання: філософії, психології, педагогіці, біології, юриспруденції, соціальній роботі. Це пов'язано не лише зі значенням, але й з багатогранністю цього явища.

Як свідчить аналіз джерел, проблема турботи вивчається у зв'язку з дослідженням умов і факторів психічного розвитку людини на різних етапах онтогенезу (А. Я. Варга, М. В. Колоскова, В. С. Мухіна, Е. Еріксон, В. Д. Віннікот, Д. Боулбі, М. Айнсворт, Д. Магагн та ін.). Поняття «турбота» розглядається у контексті етичного і психологічного вивчення любові (Е. Фромм, А. Лоуен, Е. І. Ісаєв, В. І. Слободчиков та ін.) і дружби (В. С. Кон), у зв'язку з проблемою материнства і батьківства (Р. Р. Філіппова, М. Мід, В. С. Кон, Н. В. Овчарова, О. А. Шаграєва та ін.). Це поняття зустрічається в межах гуманістичної психології (А. Маслоу, К. Роджерс, Р. Мей), психоаналізу (Е. Фромм, Е. Еріксон), гештальтпсихології (Ф. Перлз, Е. Шостром), де з різних позицій турбота зрілої особистості про інших виступає необхідною умовою для її самореалізації [1]. Термін «турбота» зустрічається також в наукових працях з педагогічної психології (Ш. А. Амонашвілі, В. П. Іванов та ін.), психології сім'ї (С. Мінухін, Ст. Сатір, Д. Браун, Д. Крістенсен та ін.), психотерапії (Ст. Текхе, О. Кернберг, С. Раєвський та ін.).

Загальновідомо, що турбота необхідна людині протягом усього її життя, оскільки іноді життєві об-

ставини обмежують її здатність самостійно задовольняти свої потреби та досягти поставлених цілей.

Аналіз визначень поняття «турбота», представлений у педагогічних словниках і словниках української та російської мови, дозволяє виділити її зв'язок з певними аспектами спрямованості. Так, наприклад, відзначається, що турбота спрямована на «сприяння щастю людини» [15], «на досягнення блага будь-кого (будь-чого)» [15]. «Турботою вважається всебічна підтримка та надання всіх видів допомоги дитині» [11, с. 91], «забезпечення комфортного стану об'єкта» (Філіппова Г. Г.), «забезпечення виконання запланованих дій, досягнення поставлених цілей, створення і підтримка умов, які сприяють бажаному розвитку подій» [16], «готовність допомогти (вона реалізується в певні моменти), тобто надати свої знання, уявлення, можливості, своє «Я» іншій людині» [4, с.187], «психосоціальна якість, яка дає людині можливість відчувати, що хтось або щось має для неї значення» [15]. Таким чином, турбота покликана забезпечити людині стан благополуччя, психологічного комфорту, щастя, допомогти у задоволенні її потреб, створити умови для реалізації цілей [1].

Можна узагальнити, що турбота людини відбувається з метою її благополуччя, яке передбачає особистісне зростання, прагнення до здійснення сенсу, в процесі якого вона може досягти щастя, реалізації, тобто полягає у сприянні людині у вирішенні поставлених перед нею завдань. У цілому це діяльно-зацікавлене ставлення, засноване на усвідомленні значущості стосунків між людьми та їх взаємозалежності, які передбачають відкритість і довіру, яке повинно характеризувати особистість, тобто виступати її особистісною характеристикою.

Спираючись на уявлення вітчизняних психологів (А. А. Деркач, В. Г. Зазикін та ін.) про існування трьох класів психічних явищ, які пов'язані і переходять одне в одне, можна говорити про те, що турбота як психологічне явище може існувати у формі психічного процесу (турбота), психічного стану (стурбованість) і особистісної характеристики (турботливість).

Таким чином, у нашій роботі під турботою ми розуміємо інтегральну характеристику особистості, яка включає у себе її активність, спрямовану на формування і розвиток конструктивних форм поведінки, нових мотиваційних утворень (побудову позитивних стосунків з оточуючими, підтримку та спрямованість на іншого, потребу у пізнанні); прояв любові, допомогу у реалізації потенціалу, виконання обов'язків та відповідальність, близькість, сприйнятливості і поглиненість іншим.

Турбота як комплекс дій, який базується на позитивних почуттях до об'єкта і сприяє його психічному розвитку, повинна виступати у якості диспозиційної риси особистості психолога.

Вчені аналізують психіку не тільки з точки зору її властивостей і функцій, але й розкривають її структуру, тобто виділяють взаємопов'язані компоненти.

Б. Ф. Ломов писав про те, що система психічних явищ у цілому, а також окремі психічні явища включають у себе ряд компонентів, які мають різні функціональні якості. Він виділив три основні нерозривно пов'язані компоненти: когнітивний, в якому реалізується функція пізнання; регулятивний, який забезпечує регуляцію діяльності та поведінки; комунікативний, який формується і реалізується у процесі спілкування людини з іншими людьми [8]. Як вже було показано, в педагогічній і психологічній літературі поняття «турбота» може визначатися як діяльність або активність, як ставлення до іншої людини, або як особистісна характеристика, пов'язана з емоційною («почуття турботи») та мотиваційною («мотиви турботи») сферами. З огляду на це, турботу доцільно розглядати як самостійний феномен, який має відношення до різних сторін психіки і активності людини. Узагальнивши визначення турботи, представлені в тлумачних словниках, працях педагогів і психологів [1, 4, 11, 15, 16 та ін.], у структурі турботи можна виділити емоційно-вольовий, комунікативно-поведінковий та когнітивний компоненти.

Комунікативно-поведінковий компонент турботи являє собою дії, рухи, вчинки, вербальну та невербальну поведінку, які спрямовані на благополуччя людини.

Як свідчать різні автори (Т. Гордон, А. Р. Оргел та ін.), людині необхідні певні навички, знання та вміння, які детермінують спосіб здійснення турботи. Вчені відзначають, що здійснювати належним чином догляд, будувати свої стосунки з дитиною, проявляти свою турботу про неї багатьом батькам часто заважає відсутність необхідних навичок (вираження власних почуттів і думок; розпізнавання стану іншого, його особливостей і намірів; ефективного впливу) і знань (про внутрішній світ і психічний розвиток дітей) [10, с. 91-119]. Одна особистість може піклуватися про іншу, але робити це невміло, неграмотно. Яскравим прикладом виступає ситуація, коли людина користується не тією «мовою кохання», яка характерна для партнера. Описані ситуації відображають таке ставлення до іншого, яке в психології має назву емпатія. Так, на думку Т. П. Гаврилової, емпатія може проявлятися у двох формах – співпереживання і співчуття [5]. Співпереживання – це переживання суб'єктом тих самих почуттів, які відчуває інший. Співчуття – це чуйне ставлення до переживань, нещастя іншого. Перше, вважає Т. П. Гаврилова, засноване більшою мірою на минулому досвіді та пов'язане з потребою у власному благополуччі, з власними інтересами, друге – на розумінні неблагополуччя іншої людини і пов'язане з її потребами та інтересами.

Досліджуючи емпатію, можна виявити особливості прояву комунікативно-поведінкового компоненту турботи за допомогою таких показників, як-от: «раціональний канал» емпатії, який характеризує спрямованість уваги, сприйняття і мислення на іншу людину – її стан, проблеми поведінки; установки, які сприяють або перешкоджають емпатії – ефективність емпатії знижується, якщо людина намагається уникати

особистих контактів, вважає недоречним проявляти інтерес до іншої особистості, переконала себе спокійно ставитися до переживань і проблем оточуючих. Проникаюча здатність в емпатії розцінюється як важлива комунікативна властивість людини, яка дозволяє створювати атмосферу відкритості, довіри, задушевності. Розслаблення партнера сприяє емпатії, а атмосфера напруженості, неприродності, підозрливості перешкоджає розкриттю і емпатичному розумінню.

Крім того, комунікативно-поведінковою компонент турботи відображає здатність знаходити індивідуальний підхід до людини, здатність адекватно і гуманно поводитися у співпраці, терпимість і природність у поводженні з різними категоріями дітей та сімей «групи ризику», що визначається як толерантність, а саме як соціальна та етнічна толерантність.

Таким чином, комунікативно-поведінковий компонент у межах нашої роботи ми будемо досліджувати за допомогою таких показників, як *«раціональний канал» емпатії; установки, які сприяють або перешкоджають емпатії; проникаюча здатність в емпатії; соціальна та етнічна толерантність.*

Емоційно-вольовий компонент відображає переживання суб'єкта турботи по відношенню до того, про кого він піклується, до процесу, результатів турботи і до себе як її суб'єкта (це можуть бути емоції, емоційні стани – занепокоєння про іншого, розчарування, надія тощо; почуття – обов'язку, справедливості, любові, симпатія, довіра; мотиви), вольові зусилля (стійкість, наполегливість, сила волі тощо).

У межах багатьох психологічних досліджень найчастіше турботу пов'язують з почуттям любові, симпатії, прийняттям іншої людини, тобто з позитивним ставленням до неї. Наприклад, Л. Я. Гозман (1987) вказує на позитивний зв'язок між атракцією та схильністю приходити на допомогу тому, кому вона необхідна. Проте, не слід обмежувати зміст емоційно-вольового компоненту лише позитивними емоціями та почуттями. Цей компонент включає у себе весь спектр почуттів та емоцій, властивих людині: почуття самоповаги, радості, щастя, виконаного боргу, спокою (від того, що суб'єкт турботи зміг посприяти іншому в досягненні його цілей або змінив несприятливий результат подій), сором, тривогу (якщо результат турботи виявився незадовільним). Емоційна оцінка результатів і процесу турботи може сприяти закріпленню такої поведінки по відношенню до себе або оточуючих. Б. В. Додонов, Т. Є. Коннікова та ін. зазначали, що потреба людини у щасті інших визначається прагненням відчувати альтруїстичні емоції [2, с. 35-44].

Таким чином, аналізуючи емоційно-вольовий компонент турботи, особливого значення для нас набуває дослідження, з одного боку, переживань суб'єкта турботи, яке може бути реалізовано як за допомогою «емоційного каналу» емпатії, який визначає здатність суб'єкта емпатії входити в емоційний резонанс з оточуючими – співпереживати, брати участь у взаємодії (енергетичне підлаштування до

об'єкту емпатії), так і проявом альтруїзму, який розглядається як самовідданість, свідоме і добровільне служіння людям, бажання допомагати іншим, сприяти їхньому щастю на основі мотиву любові, відданості, вірності, взаємодопомоги, співчуття. У деяких випадках альтруїст виявляє цілковиту самопожертву, самообмеження, відмову від щастя, своїх інтересів і бажань. Поняття альтруїзму включає також активність, яка пов'язана з безкорисливою турботою про благополуччя інших: «поведінка, яка здійснюється заради блага іншої людини без очікування будь-якої зовнішньої нагороди» [9]; співвідноситься з поняттям «самовідданість», тобто з приношенням в жертву своїх вигод на користь блага іншої людини, інших людей або в цілому – заради загального блага.

З іншого боку, вольова складова турботи може бути розкрита за допомогою толерантності як особистісної риси. Толерантність складно представити в якості самостійного явища, тому що вона пронизує практично всі відомі соціально-психологічні явища. Психологічний зміст толерантності трактується багатозначно: стійкість до невизначеності, стійкість до стресу, конфлікту, поведінкових відхилень, етнічна стійкість. Таким чином, толерантність – явище багаторівневе і може виявлятися у різних формах: терпимість як відстороненість від соціуму, неучасть, байдужість; сумирність заради збереження миру та відповідності соціально схвалюваним зразкам; позиція поблажливого ставлення до відмінностей; моральні орієнтації на визнання і повагу прав іншого; відкритість щодо інших, цікавість, інтерес до відмінностей, їх схвалення і сприйняття в якості ресурсу для розвитку особистості і суспільства [12].

Більшість дослідників зазначають, що толерантність – це не просто терпимість до відмінностей, чужих думок і поглядів. Толерантність передбачає вміння бути терпимим, зберігаючи власні цінності, індивідуальність і поважати думки інших людей [3, с.110-111].

Саме тому ми вважаємо, що дослідження емоційно-мотиваційного компоненту турботи доцільно вивчати за допомогою таких показників, як *альтруїзм, «емоційний канал» емпатії та толерантність як особистісна риса.*

На когнітивному рівні відбувається усвідомлення потреб, інтересів, цілей, емоцій, поведінки, стосунків, ціннісних орієнтацій особистості та іншого в цілому, яке закріплюється в знаннях, які є складовою частиною переконань. Когнітивний рівень містить у собі певні уявлення про турботу в її суб'єкта, про умови та способи її прояву.

Аналіз різних досліджень засвідчив, що знання про існування широкого спектру потреб, розуміння вікових особливостей та вміння знаходити індивідуальний підхід до кожної людини сприяє здатності до турботи про задоволення потреб іншого, що необхідно для повноцінного функціонування та біопсихосоціального розвитку особистості.

У межах нашого дослідження ми будемо аналізувати когнітивний компонент турботи за допомогою такого показника емпатії як ідентифікація. Це вміння зрозуміти іншого на підставі співпереживань, ставлення себе на місце партнера. Такий показник як «інтуїтивний канал» емпатії також визначає здатність «бачити» поведінку партнера, діяти в умовах дефіциту інформації про нього, спираючись на досвід, який «зберігається» у підсвідомості. На рівні інтуїції замикаються і узагальнюються різні відомості про партнера у взаємодії. Отже, особливості когнітивного компоненту турботи у нашому дослідженні будуть представлені показниками *усвідомлення потреб, ідентифікації в емпатії та «інтуїтивним каналом» емпатії*.

Поряд з цим емоції і почуття можуть спонукати людину турбуватися про іншого, а також спільно з когнітивними процесами беруть участь у регуляції прояву турботи. Важливо, що виділення компонентів носить умовний характер і у реальному житті вони представлені в єдності.

Аналіз та систематизація результатів досліджень [2, 3, 5, 6, 9, 12 та ін.] дозволяють зазначити, що турбота як цілісний акт має місце лише тоді, коли присутні всі описані компоненти.

З урахуванням вищезазначеного, особистісно-професійний розвиток психолога у вищій школі буде шлях від незнання до знання, до усвідомлення покликання бути психологом і оволодіння психологічною професією.

У процесі професійного навчання майбутнього психолога відбувається якісний стрибок у його розвитку – він опановує професійні знання, уміння та навички, долучається до професійної культури, відбувається процес професійної ідентифікації, що, у свою чергу, сприяє формуванню «готовності до професійної діяльності».

На думку В. Я. Ляудіс, Р. Кочюнас, А. А. Осипова та інших учених, навчальний процес у ВНЗ при підготовці студентів-психологів повинен включати не лише теоретичний і практичний аспекти, а й особистісну готовність, тому що основним інструментом роботи психолога є його особистість.

Таким чином, засади професійної підготовки не зводяться до наявності набору спеціальних знань. Особистісні якості студентів відіграють важливу роль у становленні їх як професіоналів, які здійснюють суспільно корисну діяльність у соціумі. Більше того, у сучасній науковій та практичній психології апіорі постулюється, що розвиток особистісних якостей психологів, особливо на етапі формування їх як фахівців, детермінує формування їх професійних якостей [7].

Серед загальних особистісно-професійних якостей психолога традиційно виділяють такі параметри:

- на психофізіологічному рівні – емоційна стійкість, витримка, спокій, здатність реально зважувати обстановку, стійкість до стресу, сильний тип нервової системи;

- на інтелектуальному рівні – науково-гуманістичний світогляд, логічність мислення, сензитивність, професійна рефлексія, чітке уявлення про складність і суперечливість природи психіки та поведінки людини, творчість, проникливість, аналітичність і прогностичність;

- на особистісному рівні – фасиліативність, соціабельність, спрямованість на іншого, професійна вмотивованість, активність, комунікабельність і великодушність до людей, тактовність і дипломатичність у спілкуванні, підпорядкування своїх інтересів інтересам іншого і групи, моральність, сумлінність, відповідальність, сміливість у вирішенні практичних питань [7].

Аналізуючи всі перераховані якості, спостерігається їх близькість до визначеного нами поняття «турботи» як інтегральної характеристики особистості, яка включає у себе її активність, спрямовану на формування і розвиток конструктивних форм поведінки, нових мотиваційних утворень, прояв любові, допомоги у реалізації потенціалу, виконання обов'язків та відповідальність, близькість, сприйнятливості і поглиненості іншим.

Констатуємо те, що визначене нами поняття турботи відображає характеристики психофізіологічного, інтелектуального та особистісного рівнів професійно важливих якостей, можна зробити припущення стосовно того, що саме турбота може вважатися однією з провідних інтегральних характеристик професійно важливих якостей психолога.

Отже, здатність до турботи ми будемо розглядати як особистісну характеристику, яка відображає готовність студента-психолога до професійної діяльності та впливає на її ефективність.

Емпіричне дослідження здійснювалося з метою визначення особливостей трансформації здатності до турботи про ближнього у студентів під час професійного навчання на факультеті психологічної освіти.

Відповідно до мети вирішувались такі завдання:

- 1) провести емпіричне дослідження за допомогою адекватних методів, здатних дослідити основні складові здатності до турботи;

- 2) визначити взаємозв'язки між показниками, які характеризують основні складові здатності до турботи;

- 3) провести повторне дослідження через три роки та визначити зміни, які відбулися у виразності показників, які характеризують основні складові здатності до турботи.

Дослідження проводилося протягом 2013-2015 років. У якості випробуваних було залучено 50 студентів першого курсу бакалаврату факультету психологічної освіти Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського.

Дослідження здійснювалося в декілька етапів. На першому етапі наші зусилля були спрямовані на підбір конкретних психодіагностичних методик, які б

дозволили вивчити здатність до турботи про ближнього студентів психологічного факультету.

При розробці, адаптації та виборі методів дослідження ми спиралися на такі, які б відображали сутність складових здатності до турботи про ближнього. При цьому ми виходили з того, щоб методики були, *по-перше*, валідними; *по-друге*, відповідали віковим особливостям; *по-третьє*, давали можливість кількісно фіксувати якісні особливості вимірюваних параметрів.

Таким чином, для дослідження основних складових здатності до турботи було обрано такі методики: Експрес-опитувальник «Індекс толерантності» (Г. У. Солдатова, О. А. Кравцова, О. Е. Хухлаєва, Л. А. Шайгерова), Діагностика особистісної установки «альтруїзм-егоїзм» (запропонована Н. П. Фетіскінін) та Методика діагностики рівня емпатійних здібностей В. В. Бойко.

Другий етап нашого емпіричного дослідження був присвячений виявленню прояву та взаємозв'язку між показниками, які характеризують здатність до турботи про ближнього у студентів першого курсу

факультету психологічної освіти. Через два роки, у 2015 році, нами було проведено ще один зріз за допомогою обраних методик та визначено зміни у виразності показників, які характеризують здатність до турботи, які відбулися у студентів протягом навчання на факультеті психологічної освіти.

На третьому етапі нами було проведено аналіз та інтерпретацію отриманих даних та визначено перспективу подальших досліджень.

За результатами емпіричного дослідження нами було здійснено кореляційний аналіз діагностованих показників за допомогою коефіцієнту добутку моментів Пірсона, розрахованого у статистичному пакеті SPSS Statistics 21. Метою кореляційного дослідження було підтвердження того факту, що альтруїзм, емпатія та толерантність є складовими інтегрального явища – здатності до турботи.

Результати кореляційного аналізу, наведені у таблиці 2.2.1., засвідчили статистично достовірні зв'язки між усіма досліджуваними компонентами.

Таблиця 2.2.1.

Статистично достовірні взаємозв'язки між показниками, які характеризують здатність до турботи

Показники	Альтруїзм –егоїзм	Емпатія	Толерантність
Альтруїзм -егоїзм	1	0,686**	0,472*
Емпатія	0,686**	1	0,588**
Толерантність	0,472*	0,588**	1

Примітка. * - кореляція статистично достовірна на рівні $p < 0,05$; ** - кореляція статистично достовірна на рівні $p < 0,01$;

Дані, наведені у таблиці, показують що значимі кореляції показника «альтруїзм-егоїзм» визначені з показниками «емпатії» ($r=0,686$; $p < 0,01$) та «толерантності» ($r=0,472$; $p < 0,05$). У свою чергу, показники «емпатія» та «толерантність» також виявляють статистично достовірний зв'язок ($r=0,588$; $p < 0,01$).

Якщо звернутися до компонентного складу досліджуваних явищ, кореляційні зв'язки між складовими емпатії та толерантності також визначаються на статистично значущому рівні (табл. 2.2.2).

Так, показник, який характеризує альтруїзм, виявляє статистично достовірні зв'язки з показниками РКЕ – раціональний канал емпатії ($r=0,622$; $p < 0,01$), ІКЕ – інтуїтивний канал емпатії ($r=0,682$; $p < 0,01$), УЕ – установки, які сприяють емпатії ($r=0,488$; $p < 0,05$), ПЗЕ – прониклива здібність у емпатії ($r=0,748$; $p < 0,01$), І – ідентифікація ($r=0,642$; $p < 0,01$), «соціальна толерантність» ($r=0,486$; $p < 0,05$) та «толерантність як риса особистості» ($r=0,498$; $p < 0,05$).

Таблиця 2.2.2.

Статистично достовірні взаємозв'язки між показниками, які характеризують альтруїзм, компоненти емпатії та толерантності

Показники	Альтруїзм –егоїзм	РКЕ	ЕКЕ	ІКЕ	УЕ	ПЗЕ	І
Альтруїзм –егоїзм	1	0,622**	-	0,682**	0,488*	0,748**	0,642**
Етнічна толерантність	-	-	-	0,474*	0,612**	0,502*	0,426*
Соціальна толерантність	0,486*	0,624**	0,464*	0,626**	0,482*	0,548**	0,542**
Толерантність як риса особистості	0,498*	0,496*	0,468*	-	0,522**	0,492*	0,468*

Примітки: 1. РКЕ – раціональний канал емпатії; ЕКЕ – емоційний канал емпатії; ІКЕ – інтуїтивний канал емпатії; УЕ – установки, які сприяють або перешкоджають емпатії; ПЗЕ – прониклива здібність у емпатії; І – ідентифікація. 2. * - кореляція статистично достовірна на рівні $p < 0,05$; ** - кореляція статистично достовірна на рівні $p < 0,01$.

Тобто альтруїстична спрямованість студентів пов'язана з розумінням людей, їх станів, проблем та

поведінки, зі здатністю передбачати їхні дії, з емпатійними установками, з успішністю у створенні атмо-

сфери відвертості та невимушеності, з умінням поставити себе на місце партнера, з толерантним ставленням до представників різних соціальних груп та з толерантністю як рисою особистості.

У свою чергу, показник РКЕ, який характеризує розуміння студентами інших людей, їх станів, проблем та поведінки, а також показник ЕКЕ – емоційна чуйність, пов'язані з показниками «соціальна толерантність» ($r=0,624$; $p<0,01$ та $r=0,464$; $p<0,05$ відповідно) та «толерантність як риса особистості» ($r=0,496$; $p<0,05$ та $r=0,468$; $p<0,05$ відповідно). Показник ІКЕ, який характеризує здатність інтуїтивно передбачати реакції оточуючих, статистично достовірно корелює з показниками «етнічна толерантність» ($r=0,474$; $p<0,05$) та «соціальна толерантність» ($r=0,626$; $p<0,01$). А показники УЕ – установки, які сприяють або перешкоджають емпатії, ПЗЕ – прониклива здібність у емпатії, І – ідентифікація, як показано у таб-

лиці 2.2.2, виявляють достовірні зв'язки з усіма трьома проявами толерантності.

Таким чином, інтегративний характер досліджуваних складових здатності до турботи про ближнього підтверджується у кореляційному дослідженні як на рівні загальних показників альтруїзму, емпатії та толерантності, так і на рівні детального розгляду кореляційних відношень окремих шкал, з яких складаються ці показники. У випробуваних незалежно від ступеню прояву в них емпатії, альтруїзму та толерантності відзначається тенденція до співвідношення у них цих якостей, і, на наш погляд, інтеграції їх у здатність до турботи про ближнього.

Звернемося до середніх оцінок за досліджуваними показниками у студентів факультету психологічної освіти, які було діагностовано на 1 та 3 роках навчання (див. табл. 2.3.1).

Таблиця 2.3.1.

Статистично достовірні зміни у виразності показників, які характеризують здатність до турботи, які відбулися у студентів з першого по третій роки навчання на факультеті психологічної освіти

курс	Статистичні показники	Альтруїзм-егоїзм	Емпатія	Толерантність
1к	x	11,7	25,8	66,6
3к	x	13,1	29,8	74,8
	t	2,42*	2,76**	2,32*

Примітки: 1. x - середнє значення показника у групі; t-значення t-критерію Стьюдента.2. * - зміни статистично достовірні на рівні $p<0,05$; ** - зміни статистично достовірні на рівні $p<0,01$.

Також суттєвими виявилися зміни у виразності показника «емпатія», де на першому курсі середнє значення склало 25,8 бала, а на третьому – 29,8 бала ($t=2,76$; $p<0,01$).

Стосовно показника «толерантність», його середня виразність змінилася з 66,6 бала на першому курсі до 74,8 бала – на третьому ($t=2,32$; $p<0,05$).

Отже, отримані дані дозволяють визначити, що протягом двох років навчання на факультеті психологічної освіти ставлення до оточуючих у студентів стало більш альтруїстичним, толерантним та емпатійним.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, проведений теоретико-методологічний аналіз дослідження проблеми трансформації здатності до турботи про ближнього у професійному навчанні студентів-психологів дозволяє зробити такі висновки:

- по-перше, показано, що проблема здатності до турботи про ближнього є вельми актуальною у сучасних соціальних умовах не лише українського суспільства, а й світової спільноти в цілому.
- по-друге, проаналізовано сучасну психолого-педагогічну літературу щодо здатності до турботи та виявлено, що цей феномен можна представити як комплекс дій, який базується на позитивних почуттях до об'єкта і сприяє його психічному розвитку, включає у себе активність особистості, спрямовану на фо-

рмування і розвиток конструктивних форм поведінки, нових мотиваційних утворень, прояв любові, виконання обов'язків та відповідальність, близькість, сприйнятливість, допомогу у реалізації потенціалу і поглиненість іншим. Отже, турботу можна розглядати як інтегральну особистісну характеристику студента-психолога, яка відображає його готовність до професійної діяльності та впливає на її ефективність.

Розкривши існуючі у науковій літературі уявлення про особливості турботи, нами було виділено та описано у структурі цього феномену: емоційно-вольовий (переживання суб'єкта турботи по відношенню до того, про кого він піклується, до процесу, результатів турботи і до себе як її суб'єкта, здатність співпереживати, брати участь у взаємодії та проявляти альтруїзм), комунікативно-поведінковий (дії, рухи, вчинки, вербальна та невербальна поведінка, які спрямовані на благополуччя людини, здатність знаходити індивідуальний підхід до людини, здатність адекватно і гуманно поводитися у співпраці, соціальна та етнічна толерантність) та когнітивний (усвідомлення потреб, інтересів, цілей, емоцій, поведінки, стосунків, ціннісних орієнтацій іншої людини) компоненти.

Підібрано та обгрунтовано комплекс адекватних методик, спрямованих на вивчення здатності до турботи про ближнього у студентів-психологів, у який увійшли: Експрес-опитувальник «Індекс

толерантності» (Г. У. Солдатова, О. А. Кравцова, О. Е. Хухлаєва, Л. А. Шайгерова), Діагностика особистісної установки «альтруїзм-егоїзм» (Н. П. Фетіскіна) та Методика діагностики рівня емпатійних здібностей В. В. Бойко.

Запропоновано для дослідження комунікативно-поведінкового компоненту здатності до турботи використовувати такі показники обраних методик, як: «раціональний канал» емпатії; установки, які сприяють або перешкоджають емпатії; проникаюча здатність в емпатії; соціальна та етнічна толерантність. Емоційно-мотиваційний компонент турботи доцільно вивчати за допомогою таких показників, як альтруїзм, «емоційний канал» емпатії та толерантність як особистісна риса. Особливості когнітивного компоненту турботи у дослідженні будуть представлені показниками усвідомлення потреб, ідентифікації в емпатії та «інтуїтивним каналом» емпатії.

Провівши емпіричне дослідження із застосуванням обраних методик, було зафіксовано, що інтегративний характер досліджуваних складових здатності до турботи про ближнього підтверджується у кореляційному дослі-

дженні як на рівні загальних показників альтруїзму, емпатії та толерантності, так і на рівні детального розгляду кореляційних відношень окремих шкал, з яких складаються ці показники. У випробуваних, незалежно від ступеню прояву в них емпатії, альтруїзму та толерантності, відзначається тенденція до співвідношення в них цих якостей, і, на наш погляд, інтеграції їх у здатність до турботи про ближнього.

Дослідивши статистично достовірні зміни у виразності показників, які характеризують здатність до турботи, які відбулися у студентів з першого по третій роки навчання на факультеті психологічної освіти, було відзначено, що ставлення до оточуючих у студентів стало більш альтруїстичним, толерантним та емпатійним.

Зважаючи на те, що основним інструментом роботи психолога є його особистість, а здатність до турботи є однією з інтегральних особистісних характеристик, яка входить до провідних професійно важливих якостей психолога-фахівця, перспективу нашого дослідження ми вбачаємо у дослідженні механізмів формування здатності до турботи про ближнього в межах професійного навчання та їх імплементації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андреева М. В., Баранов А. А. Забота как психологический феномен: теоретические и практические аспекты: Учеб. пособие / М. В. Андреева, А. А. Баранов. – Ижевск: Изд-во «Удмуртский университет», 2013. – 88 с.
2. Антилогова Л. Н. Альтруизм и его роль в профессиональной деятельности социального работника / Л. Н. Антилогова // Социальная работа в Сибири: сборник научных трудов. – Кемерово: Кузбассвузиздат, 2004. – С. 35-44.
3. Асмолов А. Г. Историческая культура и педагогика толерантности / А. Г. Асмолов. – М., 2003. – С. 110-111.
4. Боулби Д. Создание и разрушение эмоциональных связей / Д. Боулби. – М.: Академ. проект, 2004. – 237 с.
5. Гаврилова Т. П. Социальная децентрация и ее роль в развитии эмпатии / Т. П. Гаврилова // Теоретические и прикладные проблемы психологии познания людьми друг друга. – М., 1979. – с. 140-180.
6. Гордон Т. Программа «Тренинг эффективности родителей» / Т. Гордон // Помощь родителям в воспитании детей / под ред. В. Я. Пилиповского. – М.: Прогресс, 1992. – С.91-119.
7. Донцов А. И., Донцов Д. А., Донцова М. В. Социально-психологическое и педагогическое обеспечение профессионально-личностного становления студентов-психологов / А. И. Донцов, Д. А. Донцов, М. В. Донцова. – М.: Прогресс, 2012. – С. 34-40.
8. Ломов Б. Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии / Б. Ф. Ломов. – М., 1984. – с. 94.
9. Маколей Т. Альтруизм и социальная солидарность: предусматривающие специализации / Т. Маколей. – М.: Прогресс, 2006.
10. Оргел А. Р. Жизнь и педагогическое образование родителей / А. Р. Оргел // Помощь родителям в воспитании детей / ред. В. Я. Пилиповский. – М.: Прогресс, 1992. – С. 63-91.
11. Словарь по социальной педагогике: учеб. пособие для студ. вузов / автор-сост. Л. В. Мардахов. – М.: Издательский центр «Академия», 2002. – 368 с.
12. Солдатова Г. У. Толерантность: психологическая устойчивость и нравственный императив / Г. У. Солдатова // Практикум по психодиагностике и исследованию толерантности личности / под ред. Г. У. Солдатовой, Л. А. Шайгеровой. – М.: Изд-во МГУ, 2003. – 112 с.
13. Фромм Э. Душа человека / Э. Фромм. – М.: АСТ, ЛТД, 1998. – 664 с.
14. Эриксон Э. Детство и общество / Э. Эриксон. – СПб: Речь, 2000. – 415 с.
15. Академик: Словари и энциклопедии на Академике [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.dic.academic.ru/dic.nsf/enc_philosophy.
16. Словарь терминов: философия [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.krugosvet.ru/articles

REFERENCES

1. Andreeva, M. V., Baranov, A. A. (2013). *Zabota kak psihologicheskij fenomen: teoreticheskie i prakticheskie aspekty*. Izhewsk: Izdatel'stvo «Udmurtskiy universitet», 2013. – 88 p.

prakticheskie aspekty: Ucheb. Posobie [Care as a psychological phenomenon: theoretical and practical aspects]. Izhevsk: Udmurtskiy universitet [in Russian].

2. Antilogova, L. N. (2004). Altruizm i ego rol v professionalnoy deyatel'nosti sotsialnogo rabotnika [Altruism and its role in the professional activity of a social worker]. *Sotsialnaya rabota v Sibiri: sbornik nauchnykh trudov - Social work in Siberia: Collection of scientific works, 35-44 [in Russian].*

3. Asmolov, A. G. (2003). *Istoricheskaya kultura i pedagogika tolerantnosti [Historical Culture and Pedagogy of Tolerance]. Moscow [in Russian].*

4. Boulbi, D. (2004). *Sozdanie i razrushenie emocionalnykh svyazey [Creation and destruction of emotional bonds]. Moscow: Akadem. Proekt [in Russian].*

5. Gavrilova, T. P. (1979). Sotsialnaya detsentratsiya i ee rol v razvitiy empatii [Social decentration and its role in the development of empathy]. *Teoreticheskie i prikladnyye problemy psikhologii poznaniya lyudmi drug druga – Theoretical and applied problems of psychology of people's cognition of one another [in Russian].*

6. Gordon, T. (1992). *Programma «Trening effektivnosti roditel'ey» [The Programme "Training of the parents' effectiveness"]. Moscow: Progress [in Russian].*

7. Dontsov, A. I., Dontsov, D. A., Dontsova, M. V. (2012). *Sotsialno-psihologicheskoe i pedagogicheskoe obespechenie professionalno-lichnostnogo stanovleniya studentov-psikhologov [Socio-psychological and pedagogical support of professional and personal formation of students – future psychologists]. Moscow: Progress [in Russian].*

8. Lomov, B. F. (1984). *Metodologicheskie i teoreticheskie problemy psikhologii [Methodological and theo-*

retical problems of psychology]. Moscow: Progress [in Russian].

9. Makoley T. (2006). *Altruizm i sotsialnaya solidarnost: predusmatrivayushchie spetsializatsii [Altruism and social solidarity: providing specialties]. Moscow: Progress [in Russian].*

10. Orgel, A. R. (1992). *Zhizn i pedagogicheskoe obrazovanie roditel'ey [Life and pedagogical education of parents]. Moscow: Progress [in Russian].*

11. Mardahov, L. V. (2002). *Slovar po sotsialnoy pedagogike [Dictionary of social pedagogy]. Moscow: Izdatelskiy tsentr «Akademiya» [in Russian].*

12. Soldatova, G. U. (2003). Tolerantnost: psihologicheskaya ustoychivost i нравstvennyy imperativ [Tolerance: psychological stability and a moral imperative]. *Praktikum po psihodiagnostike i issledovaniyu tolerantnosti lichnosti - Workshop on psychodiagnostics and study of personality tolerance. Moscow: MGU [in Russian].*

13. Fromm, E. (1998). *Dusha cheloveka [Humans' soul]. Moscow: AST, LTD [in Russian].*

14. Erikson, E. (2000). *Detstvo i obschestvo [Childhood and Society]. St. Petersburg: Rech [in Russian].*

15. *Akademik: Slovare i entsiklopedii na Akademike [Academic: Dictionaries and encyclopedias on the Akademik]. Retrieved from: www.dic.academic.ru/dic.nsf/enc_philosophy [in Russian].*

16. *Slovar terminov: filosofiya [Glossary: Philosophy]. Retrieved from: www.krugosvet.ru/articles [in Russian].*

Ирина Михайловна Пивоварчик,

кандидат психологических наук, доцент кафедры теории и методики практической психологии, Южноукраинский национальный педагогический университет имени К. Д. Ушинского, ул. Фонтанская дорога, 4, г. Одесса, Украина

ТРАНСФОРМАЦИЯ СПОСОБНОСТИ К ЗАБОТЕ О БЛИЖНЕМ В ПРОФЕССИОНАЛЬНОМ ОБУЧЕНИИ СТУДЕНТОВ-ПСИХОЛОГОВ

В статье осуществлен анализ проблемы трансформации способности к заботе о ближнем в профессиональном обучении будущих психологов. Цель работы – исследование особенностей трансформации способности к заботе о ближнем у студентов во время профессионального обучения на факультете психологического образования. Определено понятие «заботы» как интегральной личностной характеристики студента-психолога, которая отражает его готовность к профессиональной деятельности и влияет на ее эффективность. Проведен анализ психологического содержания способности к заботе о ближнем. Раскрыты существующие в научной литературе представления об особенностях заботы. В структуре этого феномена нами выделены и описаны эмоционально-волевой (переживания субъекта заботы по отношению к тому, о ком он заботится, к процессу, результату заботы и к себе как ее субъекту, волевые усилия), коммуникативно-поведенческий (действия, движения, поступки, вербальное и невербальное поведение, направленное на благополучие человека) и когнитивный (осознание потребностей, интересов, целей, эмоций, поведения, отношений, ценностных ориентаций личности и человека в целом, которое закрепляется в знаниях, которые являются составной частью убеждений) компоненты. Подобран и обоснован комплекс адекватных методик, направленный на исследование трех компонентов способности к заботе о ближнем, в который вошли: Экспресс-опросник «Индекс толерантности», Диагностика личностной установки «альтруизм-эгоизм» и Методика диагностики уровня эмпатических способностей. В ходе проведения эмпирического исследования с применением выбранных методик было зафиксиро-

ровано, что интегративный характер исследуемых составляющих способности к заботе о ближнем подтверждается в корреляционном исследовании как на уровне общих показателей альтруизма, эмпатии и толерантности, так и на уровне детального рассмотрения корреляционных отношений отдельных шкал, из которых состоят эти показатели. У испытуемых, независимо от степени проявления в них эмпатии, альтруизма и толерантности, отмечается тенденция к соотношению в них этих качеств, и, на наш взгляд, интеграции их в способность к заботе о ближнем. Исследовав статистически достоверные изменения в выраженности показателей, характеризующих способность к заботе, которые произошли у студентов с первого по третий годы обучения на факультете психологического образования, было отмечено, что отношение к окружающим у студентов стало более альтруистическим, толерантным и эмпатийным. Несмотря на то, что основным инструментом работы психолога является его личность, а способность к заботе выступает одной из интегральных личностных характеристик, входит в список ведущих профессионально важных качеств психолога-специалиста, перспективу нашего исследования мы видим в исследовании механизмов формирования способности к заботе о ближнем в пределах профессионального обучения и их имплементации.

Ключевые слова: способность, забота, эмпатия, толерантность, альтруизм, профессионально-важные качества, профессиональное обучение, будущий психолог.

Iryna Pyvovarchyk,

*PhD (Candidate of Psychological Sciences), associate professor,
Department of Theory and Methods of Practical Psychology,
South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky,
4, Fontanska Doroha Str., Odesa, Ukraine*

TRANSFORMATION OF THE ABILITY TO CARE ABOUT OTHER PEOPLE IN TRAINING STUDENTS-PSYCHOLOGISTS

The paper focuses on the analysis of transformation of the ability to care about other people in training students-psychologists at the faculty of psychology. The concept of 'care' as an integral personal attribute of students-psychologists which reflects their readiness for work and influences its effectiveness has been defined. The psychological content of care about other people has been analyzed. The idea of care peculiarities existing in academic literature has been discovered. The structure of this phenomenon includes the following components: emotional and volitional (person's feelings for people he/she cares about, his/her attitude towards the process and result of care and towards him/herself as a subject of care, conation), communicative and behavioural (acts, deeds, verbal and non-verbal behaviour directed at human welfare) and cognitive (awareness of needs, interests, aims, emotions, behaviour, relationships, value orientations of a personality or a person in general, which is manifested in knowledge that is an integral part of convictions). A complex of appropriate methods aimed at studying the above mentioned components of care about other people have been selected and substantiated; it included express-inventory "Index of Tolerance", Diagnostics of Personal Attitude "Altruism-Egoism" and Methodology for Diagnosing the Level of Empathic Experience. In the course of empirical study with the use of the selected methods it was determined that the integrative type of the investigated components of the ability to care about other people is confirmed in the correlation study at the levels of general indices of altruism, empathy and tolerance as well as at the level of the detailed consideration of correlation relationships between separate scales which form these indices. Among the study participants, regardless of the level of their empathy, altruism and tolerance, there is a tendency for correlation of these qualities and, in our opinion, for their integration into the ability to care about other people. Having studied statistically significant changes in manifestation of the indicators characterizing one's ability for care, which took place in students of 1st-3rd year of study at the faculty of psychology, it was discovered that the students' attitude towards other people have become more altruistic, tolerant and empathic. Despite the fact that psychologist's personality is the main tool of his/her work and the ability for care is one of integral personal characteristics, one of the major professionally significant qualities of a psychologist, prospects for further research involve studying the mechanisms of forming the ability to care about other people in the course of training and their implementation.

Keywords: ability, care, empathy, tolerance, altruism, professionally important qualities, training, future psychologist.

Подано до редакції 25.01.2016

Рецензент: д. психол. н., проф. Л. П. Журавльова